

Ayrımcılık ve medya

Sevilay Çelenk

Ayrımcılık, en basit tanımıyla; herhangi bir kamu yararı ya da mantıklı bir gerekçe söz konusu olmaksızın, bir kişiye, benzer durum ve koşullardaki diğer kişilerden farklı ve eşit olmayan bir muamele yapılması anlamına gelir. İnsanlık tarihi ayrımcılığın yol açtığı büyük felaketlerle doludur. Yalnızca geride bıraktığımız yüzyılda bile, “biz” ve “ötekiler” arasında yapılan ayırım, çoğu kez başka hiçbir neden olmaksızın, milyonlarca insanın acı çekmesine yol açmıştır. Ayrımcılık, uluslararası toplumun artan duyarlılığına ve 21. yüzyılda ulaşılan muazzam bilgi birikimine rağmen devam etmektedir. Etnik köken, din, dil, dünya görüşü ya da cinsiyet temelinde yapılan ayrımcılıkların acı sonuçları, tarihe utanç sayfaları eklemektedir. Farklı muamele biçimleri içinde insanlığa en ağır tecrübeyi yaşatan durum, “öteki”ne yaşama hakkı tanımamak olmuştur. Bu tür bir ayrımcılık, tarih boyunca, belirli bir ırkın ya da dinin mensuplarını, toplumun belirli kesimlerini, farklı dünya görüşlerine, ideolojilere ya da cinsel yönelimlere sahip kişileri ya da grupları hedef alabilmiştir. Bu anlamda ayrımcılığın çok eski bir tarihi vardır. Yapılan araştırmalar, ayrımcılığın en vahim biçimlerinden birini oluşturan ırkçılığın, tarihsel olarak, kabaca üç türlü tezahür ettiğini ortaya koyar: Amerikan köleciliği, sömürgecilik (apartheid¹ da dâhil ol-

1 Apartheid, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde 1948-1994 yılına kadar sürdürülen ve siyaset, ekonomi veya toplum yaşamının diğer alanlarında beyaz olmayanlara yönelik yasal olarak düzenlenmiş ırk ayrımcılığı politikalarını ifade eder (Bkz: <http://www.africanaencyclopedia.com/apartheid/apartheid.html>). *Apartheid*, gruplara ayırma ya da bölme anlamındaki politika ve deneyimleri anlatan genel bir kavram olarak da kullanılabilir.

mak üzere) ve *Holocaust* (Yahudi soykırımı). Her üç örnekte de ayrımcı, ırkçı politikalar öncelikle, hedef aldıkları grupları bayağılaştırma, aşağılık olduklarını kanıtlama ve farklılıklarının altını çizerek dışlamaya veya yok etmeye dayalı bir mantık izlemiştir.

Ortaçağ'dan başlayarak Hristiyanlıkla çelişki içinde yükselişe geçen din temelli Yahudi düşmanlığı, çağlar boyu devam etmiştir. Aydınlanma dönemi ve Fransız ihtilali sonrasında ulus devletlerin tarih sahnesinde yerini alması ile Yahudi karşıtlığı, daha çok milliyetçilik temelinde sürdürülen bir düşmanlık olarak "ırkçı" bir karakter kazanmıştır. Avrupa'da 1920'lerde faşizmin yükselişi ve 1933'te Hitler'in *Nasyonal Sosyalist Partisi*'nin iktidara gelmesiyle, Yahudi düşmanlığı diğer bir deyişle Anti-Semitizm, Yahudileri tarih sayfalarından büsbütün silinmesi gereken bir "kir" gibi görmüştür. Nazi iktidarı döneminde, Avrupa'da 6 milyona yakın Yahudi'nin öldürüldüğü öne sürülmektedir. Nazizmin ırkçı politikaları sadece Yahudileri değil, "ari ırk"ın geleceğini tehdit ettiği düşünülen çingeneleri, homoseksüelleri, zihinsel veya fiziksel engellileri ve Hitler'in politikalarına karşı çıkan Avrupalı entelektüeller ile komünistleri de hedef almıştır. Bütün akıl dışılığına ve vahşetine rağmen Hitler'e ve Nazizmin ırkçı ve ayrımcı politikalarına, işçi sınıfı da dâhil olmak üzere geniş toplum kesimlerinin verdiği desteğe ya da göz yummaya ilişkin bilgi, insanlık tarihinin en ürkütücü ve en dehşete düşürücü bilgisidir. Elbette tarihe kayıt düşen ya da süregiden tek ayrımcı vahşet bu değildir. Örneğin, 15. yüzyıl sonunda Avrupa'nın yenedünyayı keşfi ile ayak basılan Amerika kıtasının yerlileri de, kendi topraklarında, temizlenmeleri gereken "zararlılar" olarak görülmüştü.

Ayrımcılığın en eski görünümünden biri olan ırkçılık (*racism*) ve yabancı düşmanlığı (*xenophobia*), tarih boyunca kölecilik, etnik temizlik, soykırım, katliam, zorunlu göç ettirme, aç bırakma, tecavüz gibi farklı şiddet uygulamalarıyla birlikte günümüze kadar devam etmiştir. Süregiden Yahudi düşmanlığı, homofobi, yükselen milliyetçilikler ve 11 Eylül saldırılarının akabinde ABD ve Avrupa toplumlarında iyiden iyiye görünürlük kazanan İslamkarşıtlığı (*islamophobia*) ile ayrımcılığın, 21. yüzyılda da insanlığın geleceğine yönelik tehditlerin en önemlilerinden biri olmaya devam ettiği açıklık kazanmıştır. Ayrımcılığın her zaman

mevcut olmakla birlikte, ulus devletin tarih sahnesine çıktığı süreçten başlayarak, farklılaşan görünümler kazandığı ve geç modernitenin, “modern” ayrımcılık biçimleri ve bu ayrımcılıkların yeni mantığını inşa ettiğini savunan görüşler vardır.

Bu bağlamda, sosyal antropoloji profesörü Pnina Werbner (2005) modern ulus devletlerin aslında çoğulcu olmalarına rağmen, kültürel çoğunluğun, “ulus”u “devlet”le birleşik olarak tahayyül etme eğilimi nedeniyle, kültürel veya dini azınlıkları mütemadiyen bağımlı hale getirdiğini, asimile ettiğini ya da “temizlediğini” ifade eder. Bunun ne demek olduğu üzerinde düşünmek gerekiyor: Devleti milletle özdeş, diğer bir deyişle, aynı şey olarak görmek, egemen ve güçlü bir devlet olma amacını tek milletle özdeşleşmeye bağlamakta ve milleti oluşturan farklı etnisiteler, diller ve hatta dini inanışlar “bütünleşmiş” bir millet idealine, dolayısıyla devlete yönelmiş tehdit olarak görülmektedir. Bu çokdilli, çokkültürlü ve çokdinli yapının korunmasına, yaşatılmasına ve güçlendirilmesine yönelik çabalar kuşkuyla karşılanmakta, özellikle radikal milliyetçilik, bu çabaları, “ayrılıkçılık” olarak damgalamakta hiç tereddüt etmemektedir. Werbner’e göre “modern ırkçılığın” en yıkıcı ve en korkunç biçimi, çoğunluğun ya da askeri olarak güçlü bir azınlığın oluşturduğu bir etnik grubun, devleti ele geçirmesi ve devletin polis ve ordu gibi şiddet aygıtlarını “ötekiler” olarak yeniden tanımlanan sivilere saldırmak üzere kullanmasıyla ortaya çıkar. Yazara göre, devlet terörünün bu biçimi, ya da sözde milliyetçilik, bireyleri dış baskılardan özgürleştirmeyi amaçlayan milliyetçilikten ayırt edilebilirse de, esasen, milliyetçiliğin her türünün ırkçılığa dönüşme potansiyeli her zaman mevcuttur. Werbner bu nedenle, ırkçılık tartışmaları çerçevesinde ortaya atılan en önemli sorulardan birinin ırkçı korkuların, hangi şartlar altında küçük, marjinal grupları aşarak politikacıları, yargıyı, entelektüelleri ve işçi sınıfını da içine alan kolektif bir ulusal korkuya dönüştüğü sorusu olduğunu belirtir.

Yazarın ırkçılık örneği üzerinden ifade ettiği görüşler genel olarak ayrımcılığı ve ayrımcılığın işleyiş mantığını anlamak bakımından oldukça açıklayıcıdır. Yazar, ırkçılığın tarihsel örneklerinin izlediği bayağlaştırma ve yok etme mantığının geç modernizmin örtük ve sinsi ırkçılığı-

nın içinde dönüştüğünü söyler. Geç modernizmin ırkçılığının mantığı, asimilasyon ve dışlama aracılığıyla işler. Yazar işçi sınıfını bağımlı hale getiren emek sömürsünü de ırkçı mantığın kapsamında değerlendirir. Yazara göre ırkçı mantık, toplumsal dokuyu ve toplumsal düzeni yıkmaya tehdidi oluşturan hayali şeytani halklar üretir, iblis fantezileri kurar. ırkçılığın mantığı geçmişten -ıstırap, baskılanma ve ölüme dair kolektif mitlerden ve kıyamet korkularından- kökenlenir. Aşırı milliyetçilere göre bu tehditler, bugün ve gelecekte de kendini tekrar edecektir. Güney Afrika ırkçılığı, Sri Lanka’da Budistlerin Tamil-karşıtı ulusal şiddeti, İsrail’deki Arap-karşıtı Yahudi milliyetçiliği, Anti-semitizm, ABD ve Avrupa’daki islam-karşıtılığı örneklerinin her birinde, bu ırkçı politikaları uygulayanların neredeyse tamamı, kendilerini, iblislere ve gaspçılara karşı ulusunu savunan ve tarihsel olarak şiddetin ve baskının kurbanı olmuş mazlumlar olarak görür. Werbner bu ırkçı imgelemenin üç tür iblis figürü tahayyül ettiğini öne sürer: köle, büyücü ve engizisyoncu: ırkçılığın temel tanımlayıcı ilkesi sömürmek ve bağımlı kılmaktır. Ancak Werbner ve birçok başka bilim insanının açıklamaya çalıştığı gibi, dışlayıcı ilkelerin ve ırkçı mantığın arkasında bastırılmış bir korku yatar (bu, ırkçı ve ayrımcının kendi mantığını öteki’ne yansıtmasından kaynaklanan bir korku olarak da okunabilir, bilinçdışı bir yok etme isteği öteki’ne yansıtılarak “beni yok etmek istiyor” biçiminde yaşantılanmaktadır). Werbner’e göre korku içinde üretilen fantezi; fiziksel olarak güçlü, vahşi, kontrol dışı “köle” imgesidir; odun kırıcısı ve su taşıyıcısıdır, başka bir deyişle, ikincil, bağımlı ve “değersiz” olandır. Bununla birlikte Werbner ırkçılığa maruz kalan kesimlerin her zaman bağımlı kesimler olmadığını, hatta soykırımın en korkunç biçimlerine hedef olan bazı grupların, ekonomik olarak toplumun en güçlü kesimlerini oluşturduklarını söylemeyi de ihmal etmez.

Ayrımcılığın tarihsel kökenleri bu yazının sınırları içinde etraflıca tartışılmayacak denli uzak bir geçmişe uzanır. Bazı ayrımcılık biçimleri (örneğin, cinsiyetçilik) gündelik hayat içinde ve medyada daha sık karşılaştığımız ayrımcılık örnekleri olduğu halde, problemin gerçek ciddiyetini ve insanlığın bugünü ve geleceğine ilişkin olarak bu ayrımcılıkların ürettiği zararı görebilmek için daha yakından bakmak, mantığını anlamak ve tarihsel dönüşümünü görmeye çalışmak gerekir. Söz konusu

olan ayrımcılık anti-Semitizm, yabancı düşmanlığı, homofobi, islam karşıtlığı gibi kavramlarla tanımlanan ayrımcılık biçimleri olduğunda ise, çoğu kez sadece kulaktan dolma bilgilerle fikir sahibi olunan bir alana girmişiz demektir. Oysa ayrımcılık konusunda etik bir duruş ve bir müzakere yetisi kazanabilmek için çok daha dikkatli davranmak ve bilgi sahibi olmak gerekir. Bu konularda bilgi sahibi olmak bakımından, geleceğin medya çalışanları olan iletişim öğrencilerine, daha büyük bir sorumluluk düşer. Medya çalışanları ayrımcılığın mantığı ve kökenleri konusunda donanımlı oldukları zaman, ayrımcı yaklaşımların insanlığın genel çıkarına ve iyiliğine ne denli büyük bir tehdit oluşturduğunun tüm toplum tarafından kavranması olasıdır da güçlenecektir.

Medyanın ayrımcılıktan arındırılmasının önemi

Konuyu ayrımcılığın somut bir ifadesi olan “nefret söylemi” (*hate speech*) üzerinden açıklamak yararlı olabilir. Çünkü medyanın, daha sonra yeniden değineceğim gibi, yapabileceği ayrımcılık sınırlı bir ayrımcılıktır. Nefret söylemi de bu sınırlar çerçevesinde medyada yeniden üretilen ayrımcılıklar içinde, sonuçları bakımından en zarar verici olanıdır. Çünkü nefret söylemi bugünü askıya alan ve geleceği öngörülebilir olmaktan uzaklaştıran, toplumun tek tek bireylerine zarar verme yetisine sahip olan bir ayrımcılık üretimidir. Elbette bu yazı bakımından önemli olan kısmı da nefret söyleminin genellikle menzilini genişletmek için medyaya ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Başta televizyon haberciliğinde ve tartışma programlarında olmak üzere, medyanın, nefret söylemlerine benzersiz elverişlilikte bir zemin sunma kapasitesi vardır. Nefret söylemi “bir kişi ya da grubu ırkı, cinsiyeti, yaşı, etnisitesi, milliyeti, dini, cinsel yönelimi, cinsel kimliği, engelliliği, ahlaki ya da politik görüşleri, sosyoekonomik sınıfı, mesleği ya da görünüşü (boy, kilo veya saç rengi gibi), zihinsel kapasitesi ve benzeri herhangi bir özelliği nedeniyle küçük düşürmeye, yıldırımaya ve onlara karşı şiddet veya önyargıyı kışkırtmaya niyet eden söylemleri” ifade etmek için kullanılmaktadır (Pankowski, 2007). Burada dikkat edilmesi gereken, bu tanım kapsamına giren söylemlerin “konuşma özgürlüğü” kapsamında değerlendirilmemesi, nefret yaymanın bir özgürlük meselesi değil tıpkı ırkçılık

gibi, sonuçları bakımından, ölümcül olduğu kanıtlanmış bir suç addedilmesidir. Nitekim aynı tanım üzerinden “nefret suçları” (*Hate crimes*) olarak anılan bir suç kategorisi doğmakta ve kişileri ya da grupları bu suça karşı koruyan yasal düzenlemelere gidilmektedir.² Sözgelimi, BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’sinin *dördüncü maddesi* nefret söyleminin yasaklanmasına dairdir.

Pankowski (2007), ırkçı görüşlerin nefret söylemi aracılığı ile yaygınlaşmasının *Holocaust*’a yol açtığı unutulmaması gerektiğini belirterek; medyayı nefret söylemlerinden arındırmak, ırkçı örgütlenmelere platform sağlamamak ve medyanın ırkçı propagandanın araçlarına dönüşmesine izin vermemek gerektiğinin altını çizer. Nefret söyleminin de tıpkı ayrımcılık gibi daha açık ve görece örtük biçimleri vardır. Burada farkında olunması gereken şey; medyanın ve özellikle, her eğitim düzeyinden bireyin kolaylıkla erişebildiği bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun, gerçek yaşamda zaten mevcut olan ayrımcılık ve nefret söylemlerini pekiştirici etkisidir. Medya ayrımcılığın iyiden iyiye kök salmasına, kanıksanmasına ve en iyi ihtimalle bireylerin ayrımcılık karşısındaki tepkilerinin törpülenmesine yol açmakta ve onları ayrımcılığa karşı duyarsızlaştırmaktadır. Bu nedenle, medya içeriklerinin ayrımcılığın her türünden ve her koşulda arındırılması gerekliliği, medyanın, insanlık onuru ve yararını gözeten bir ifade tarzı benimsemek temelindeki etik bir duruş ve anlayış geliştirmesinin en önemli kriterlerinden biridir. Televizyon haberciliğinin, kurmaca ya da diğer programlara kıyasla daha güvenilir addedilmesi, bu haberlerin ayrımcı söylemlerden, dil kullanımlarından ve görüntü düzenlemelerinden arındırılmasının önemini de artırır.

Ayrımcılıktan korunma hakkı

Medyadan ayrımcılık yapmaması, başka bir deyişle eşit muamele göstermesi ve eşit mesafede durması beklentisinin bir hak olarak nereden doğduğunu anlayabilmek için bir simgesel yeniden üretim ve bir “tem-

² Bu konuda bkz, Gren vd. (2001).

sil" alanı olan medyadan önce, "gerçek" yaşam alanlarında, ayrımcılığın, yukarıda tanımladığım en genel ifadesinin ötesinde, tam olarak ne anlama geldiğini bilmek gerekir. Çünkü bireyler, gruplar, kurumlar, farklı amaç ve saiklerle biraraya gelmiş topluluklar ya da ulusların, medyada eşit temsil imkanı ve medyaya konu olurken eşit muamele görme beklentisi ya da en önemlisi, bir nefret söyleminin nesnesi olma beklentisi, gerçek yaşam alanlarında güvence altına alınmış temel hak ve hürriyetlerin devamı niteliğindeki bir beklentidir.

Bu çerçevede ayrımcılıktan korunma beklentisi ya da ayrımcılığa uğradığına dair şikâyet hakkı, temel hak ve hürriyetlerin özünü oluşturan "eşitlik" ilkesinden doğar ve ancak bu ilkeye dayanarak bir hak olarak öne sürülebilir. Üzerinde dikkatle düşünüldüğünde, ayrımcılığın en genel tanımındaki "herhangi bir kamu yararı aksini gerektirmedikçe, benzer koşullardaki kişilere benzer ya da eşit muamele" edilmesi ilkesinin bile, üç farklı soru doğurduğunu görebiliriz:

- Eşit muamele görme hakkı nedir ve hukuki temelleri nelerdir?
- Benzer koşullarda olmak ne demektir?
- Eşit muamele göstermemenin, başka bir deyişle ayrımcılık yapmanın kamu yararı ile açıklanabilecek biçimleri ve mantıklı gerekçeleri neler olabilir?

Eşit muamele görme hakkı

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin (İHEB) *birinci maddesinde*, "bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar..." cümlesiyle ifade edilen "eşitlik" ilkesi, aynı zamanda diğer bütün hakların da temelini oluşturur. Bildirinin ayrımcılıkla ilgili *ikinci maddesi* insan haklarına ayrımsız olarak sahip olunacağını ifade ettiği gibi eşitliğin kapsamını da tanımlar niteliktedir, buna göre;

Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı

ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir.

İHEB ayrıca *yedinci maddede* hukuk önünde eşitlik ve ayrımcılıktan korunma hakkını tarif etmektedir: “Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasanın korunmasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin bu bildirgeye aykırı her türlü ayırım gözetici işleme karşı ve böyle işlemler için yapılacak her türlü kısırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır.”

Avrupa Konseyi üyeleri de 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni kabul ederek, söz konusu bildirgede anılan hakları topluca güvence altına almışlardır. Türkiye’nin de imza koyduğu bu sözleşme eşitlik ilkesinin uluslararası dayanakları arasındadır. İnsan Hakları Bildirgesi’nin kişileri ayrımcılıktan korumayı ayrıntılı olarak düzenlemek yerine, sözleşmede tanımlanan hak ve hürriyetlerden yararlanırken ayrımcılığa uğramalarını yasaklamakla, başka bir deyişle, herkesin bu haklardan eşit biçimde yararlanacağını belirtmekle yetindiğini eklemek gerekir. İnsan Hakları Bildirgesi ayrımcılığı geniş bir temelde yasaklamaktadır. Bildirge’nin ayrımcılık yasağı ile ilgili *ondördüncü maddesi* şöyledir: “Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.” Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde görüşülen bazı davalarda, ondördüncü maddede açıkça tanımlanmamış konuların da ayrımcılık yasağı çerçevesinde ele alındığı durumlar olmuştur. Örneğin, cinsel yönelim, eğitimsizlik, medeni durum, transeksüellik, hapis yatmış olmak vs. Ayrımcılığa bağlı hak ihlalleri ayrıca, yaş ve engelli olma durumları çerçevesinde de öne sürülebilmektedir.³

BM İnsan Hakları Komitesi, “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası BM Sözleşmesinin” *birinci maddesindeki* “ırksal ayrımcılık” ile “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edil-

3 Bkz., www.equalityhumanrights.com/en/yourrights/humanrights/pages/protectionfrom-discrimination.aspx.

mesine Dair BM Sözleşmesi”nin *birinci maddesindeki* “kadına karşı ayrımcılık” tanımlarına atıfta bulunarak, ayrımcılık konusunda aşağıdaki tanımı benimsemiştir:

Komite Sözleşmelerde kullanılan ‘ayrımcılık’ teriminin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da diğer görüşler, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da diğer statüler gibi herhangi bir zemin üzerine dayandırılan ve bütün hak ve özgürlüklerin eşit ölçüde bütün kişiler tarafından tanınmasını, kullanılmasını veya yararlanılmasını kaldırma veya zayıflatma amacına sahip, herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama veya üstünlük tanıma olarak anlaşılması gerektiğine inanmaktadır (akt. İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2005).

Avrupa Konseyi de Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine Ek 12 Nolu Protokol’ün “Genel olarak ayrımcılığın yasaklanması” başlıklı *birinci maddesi* ile, benzer bir tanım yapmakta ve ayrımcılığı yasaklamaktadır: “Kanunda öngörülen haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensubiyet, servet, doğum veya başka bir statüden kaynaklanan herhangi bir nedenle ayırım yapılmaksızın sağlanır. Kimse, herhangi bir kamu otoritesi tarafından, 1. fıkrada sayılan gerekçelerle ayrımcılığa tabi tutulamaz.”⁴

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın *onuncu maddesi de*, “kanun önünde eşitlik” başlığı altında, anılan uluslararası bildirge ve sözleşmelere paralel olarak, eşitlik ilkesini ayrıntılı biçimde düzenler.

Benzer durum ve koşullarda olmak

Eşitlik ilkesi “benzer durum ve koşullarda olanlara eşit muamele” olarak tanımlanıyorsa, sözü edilen bu benzer durumların ne olabileceği üzerinde de düşünmek gerekir. Bu ilke, ayrıca, fark gözetmekle ayrımcılığın aynı şey olmadığını ve fark gözetmenin tümüyle reddedilmesinin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Çünkü belirli koşullarda, insanlara eşit muamele yapmak imkânsız olabilir. Gündelik hayatta birçok nedenle ayrımlar yapar, kişiler ve olaylarla ilgili olarak tercihlerde bulunuruz. Her farklı davranış biçimi “ayrımcılık” değildir. Bu nedenle

4 Bkz: İnsan Hakları Gündemi Derneği, www.rightsagenda.org/main.php?id=49.

ayrımcılığın tanımındaki, “eşit veya benzer durumdakilere eşit muamele” ifadesi önemlidir. Bu aynı zamanda ayrımcılık karşıtı tutumların benimsemesi gereken etik kriterlerden biridir.

Ayrımcılığın meşru ya da haklı nedenleri olabilir mi?

Burada öncelikle, “ayrımcılığın” meşru ya da haklı bir gerekçesinin olmayacağı, ancak “fark gözetmenin” makul nedenlere dayanabileceğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, hassas durumlar ve ayrımcılığın kolaylıkla açığa çıkabileceği yaşam alanlarında bu konuda çok dikkatli olmak gerekir. Basit bir fark gözetme niyetiyle gerçekleştirildiği halde, dezavantajlı grupları da ilgilendiren bir eylem söz konusu olduğunda, fark gözetmenin haklı gerekçelerinden ayrımcılık yapmaya doğru savrulmak oldukça kolaydır. Bu nedenle ayrımcılık karşısında “kırılğan” olan bu dezavantajlı konumların neler olduğunu da değerlendirmek önemlidir.

Ayrımcılık karşısında “kırılğan” konumlar

Ayrımcılığa maruz kalmak bakımından daha dezavantajlı olan konumların ne olduğunu bilmek, bu konumdaki kişilerle olan ilişkilerde etik bir tutum ve davranış zemininde hareket edebilmek için gereklidir. Ayrımcılık genellikle az olan ve azınlıkta olanlar bakımından daha sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ancak buradan yola çıkarak, ayrımcılığa maruz kalan her kesimin, toplumun geneli içinde her zaman sayıca az olanlardan oluştuğunu söylemek de mümkün değildir. Şöyle ki, gerek kamusal gerek özel yaşam alanlarında, kadınların erkeklere oranla ayrımcılığa daha sık maruz kaldıkları iyi bilinmektedir. Buna karşılık, dünya kadın nüfusu da, tek tek ülkelerin kadın nüfusu da erkek nüfusuyla karşılaştırıldığında, küçük bir nüfus değildir. Kadına karşı ayrımcılık, sayıca az ve azınlıkta olmakla ilgili bir problemden çok, erkek egemen zihniyet ve toplum yapılarıyla ilişkilidir. Buna karşılık, bir ülkede yaşayan azınlıkların ayrımcılıkla ilgili kırılğan konumları, hakim ideolojilerin ürettiği önyargılarla ilgili olduğu kadar, genellikle çoğu kez, “azınlık” olmaları, sayıca az olmalarından da kaynaklanmaktadır.

Ayrımcılık üzerine yapılan akademik çalışmalar ve sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen araştırmaların gösterdiği gibi, çok çeşitli ve özel bir duyarlılık geliştirilmediği takdirde fark edilmesi güç olan pek çok ayrımcılık biçimi vardır. Örneğin insanların sadece yaşlı oldukları, yoksul oldukları ve evrensel/kültürel ölçütlere göre “çirkin” oldukları için de gerek özel gerekse kamusal yaşam alanlarında adete doğallaşmış bir ayrımcılığa maruz kaldıkları da bilinen bir gerçektir.

Ayrımcılık türleri

Ayrımcılık farklı görünümlemlerle karşımıza çıkar. Bazı ayrımcılık biçimleri kolaylıkla ayırt edilebilir ve farkına varılabilir davranışlar, tutumlar ve ifadeleri içerir. Ancak bazılarının da “ayrımcılık” içerdiğini anlamak, özel bir duyarlılık ve değerlendirme yapabilmek kapasitesiyle ilişkilidir. Bu çerçevede en genel ve en kapsayıcı bir sınıflandırma yapıldığında, iki tür ayrımcılık biçimi ile karşılaşırız.

- Doğrudan ayrımcılık
- Dolaylı ayrımcılık

Doğrudan ayrımcılık; aşıkar bir biçimde, bir kişi, grup ya da toplum kesiminin inanç, dil, din ya da etnisite ve benzeri farklılıklar nedeniyle, eşit olmayan bir muamele görmesini ifade eder. Farklı muamele; aşıka alay etmek, aşağılmak veya karalamaktan başlayarak, bu gruplara yönelik ayrımcılığı kışkırtan nefret söylemlerini yaygınlaştırmaya kadar, geniş bir yelpazedeki ayrımcılık biçimlerini içerir.

Dolaylı ayrımcılık; fark edilmesi güç olan, imalar veya dolaylı ifade biçimleri aracılığıyla işleyen ya da bazen görünürde hiçbir problemlili durum yaratmamasına karşın, sonuçları bakımından belirli kesimleri ayrımcılığa maruz bırakan tutumları anlatır. Ancak burada dolaylı ayrımcılık biçiminde değerlendirilebilecek bir başka durum da “yok sayma” ile ilişkilidir. Yok sayma durumunda, söz ya da eylem aracılığıyla yapılan herhangi bir şey söz konusu değildir. Ancak ayrımcılık tam da bu “yokluk”tan ileri gelir.

Medya nasıl ayrımcılık yapar?

Medyada yapılan ayrımcılık, niteliği gereği, gerçek yaşam alanlarındaki ayrımcılığa benzer. Ancak medyadaki ayrımcılık, sınırlı bir ayrımcılık olmasına rağmen, paradoksal biçimde, yaşamın bütün diğer alanlarındaki ayrımcılığın ötesine geçen zararlar üretme potansiyeline sahiptir. Bu ayrımcılık sınırlıdır. Çünkü burada yapılan ayrımcılık esas olarak temsil düzeyinde bir ayrımcılıktır; sözel ve görsel sunumlar ve kurulan söylem sayesinde bazı kişiler veya kesimler dışlanarak veya dışlanmalarına *aracılık edilerek* “ayrımcılık” üretilir. Haberden dramaya bütün televizyon programlarında görülebilecek ayrımcılığın, “biz” ve “ötekiler” biçimindeki bir ayrımı ekme, yerleştirme veya yaygınlaştırmanın ötesine geçen, doğrudan sonuçları yoktur. Sözelimi gazeteler, televizyon ve internet ortamları herhangi bir kişiyi ya da bir grubun üyelerini renklerinden, inançlarından ya da başka bir sebepten dolayı aç bırakamaz, fiziksel olarak yaralayamaz ya da öldüremez. Medyanın “gerçeklikle” ilişkisi onu yorumlamakla ve simgesel olarak yeniden üretmekle sınırlıdır. Diğer bir deyişle, medyada yer alan ayrımcılık biçimleri bir simgesel yeniden üretim olarak; ifadeler, “görüntüler” ve yorumlardan ibarettir.

Ancak paradoks da burada devreye girer; medya temsili insanların inançlarından ya da başka bir sebepten dolayı öldürülmelerine ve fiziksel ya da duygusal olarak yaralanmalarına doğrudan yol açmаса da, buna *aracılık edebilir* veya zemin yaratabilir. Yakın tarihimizde Türkiye’de yaşanan birçok suikastin veya linç girişiminin ardında, medya aracılığıyla yaygınlaşan ayrımcı tahrikin, nefret söyleminin ve hedef göstermelerin yer aldığını düşünmek için yeterince kanıt vardır. Medyada yer alan yorumlar ve kullanılan ifadelerin çok hızlı ve çok yaygın bir biçimde dolaşıma giriyor olması, yapılan ayrımcılığın çok daha geniş kitlelere taşınmasını da mümkün kılar. Medyada yer alan ayrımcılık şiddet eylemlerine aracılık etmekten ibaret bir ayrımcılık da değildir. Özellikle, televizyonda açığa çıkan ayrımcılık, çoğu kez bir temsil yokluğu, eksik temsil ya da stereotipleştirmeler aracılığıyla işler. Medya, toplumun ayrımcılığa maruz kalmak bakımından dezavantajlı olan kesimlerini yok sayarak, onlara yer vermeyerek ya da çok sınırlı bir temsil olanağı ya-

ratarak ayrımcılık yaptığı gibi başta etnik azınlıklar olmak üzere, bu kesimleri önyargılar ve kalıpyargılar aracılığıyla stereotipleştirerek de bu ayrımcılığı dolaylı yollardan sürdürür.

Üstelik sadece medya içeriklerinin değil, medya yapılaşması ve kitle iletişimini düzenleyen hukuki çerçevenin de bu kesimleri dışarı itmesi söz konusudur. Örneğin Türkiye’de politik, etnik ya da dilsel toplulukların radyo ve televizyonları, baskıya maruz kalmaktan sık sık şikayet ederler. AB üyelik sürecinin gereklerini yerine getirmek, bu kesimlerin kültürel gelişimi kapsamında değerlendirilen yayıncılığın da önünü açmak zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Topluların çokkültürlü hayatlarını bir zenginlik olarak gören bu tür bir yaklaşım sayesinde, Türkiye’de de son bir kaç yıldan beridir önemli adımlar atılmış ve medya yapılaşmasının ayrımcı, dışlayıcı görünümüleri henüz çok sınırlı biçimlerde de olsa değişmeye başlamıştır.

Medya neden her kesimi temsil etmek zorundadır?

Medyadan toplumun farklı kesimlerini, farklı aidiyet biçimlerini, en genel anlamıyla “fark”ı temsil etmesini beklemenin nedenleri çok da karmaşık değildir. Başta televizyon olmak üzere kitle iletişiminin ister kamu yayıncılığı olarak devlet eliyle, ister ticari yayıncılık olarak özel kesim tarafından sürdürülsün, ayrımcılık etrafında bir tartışmanın konusu olabilmesi ve bu kuruluşlardan temsil düzeyinde her kesime eşit mesafede durmasının beklenmesinin haklı gerekçeleri vardır. Televizyon ya da diğer medyayı basitçe “ticari faaliyet” biçiminde tanımlayarak, bu mecralarda süregiden ayrımcılığın etik bir sorumluluk alanının dışında kaldığını öne sürme imkanı yoktur; kaldı ki, basit ticari faaliyette bile dışlayıcı ve rencide edici bir ayrımcılık yapılamaz. Bu imkansızlık herşeyden önce medya kuruluşlarının kendi vaatleri tarafından yaratılmaktadır. Örneğin “haber” söz konusu olduğunda, medya kuruluşları, her kesime eşit mesafedeki en doğru ve en kapsamlı haberciliği kendilerinin yaptığını öne sürerek izleyici ilgisini talep ederler. Bu vaat, “her kesime eşit mesafe” temelindeki bir hak arayışını da mümkün kılar ve izleyicilerin bu vadin “hakikiliğini” sorgulama şansı doğar.

Bununla birlikte, medyadan eşit muamele beklemekle ilgili olarak buraya kadar sözünü ettiğim beklentiler ve meşruiyet arayışları hukuki anlamda da bir hak doğduğunu ifade etmez. Çünkü vaatler, yaratılan beklentiler ve bunun sonucunda karşılaşılan hayal kırıklıkları hukukun müdahale alanına otomatik olarak giremez. Medya temsilinden beklenen eşit muamele ve eşit mesafe, yayıncılık alanını düzenleyen yasalar ile ilgili diğer yasalarda dayanak bulur. Sözü edilen izleyici beklentiler ise, ancak bu yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektiren insani, vicdani ve etik temel olarak anlaşılmalıdır.

Türkiye’de 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun da, yayın ilkeleri ile ilgili dördüncü madde altında her türlü ayrımcılığı, nefret söylemini ve ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikteki yayınları yasalar:

- b. Toplumı şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi.
- d. İnsanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle hiçbir şekilde kınanmaması ve aşağılanmaması.
- u. (*Değişik: 1/7/2005-5378/37 md.*) Kadınlara, güçsüzlere, özürliülere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi.
- v. (*Değişik: 3/8/2002-4771/8 md.*) Yayınların şiddet kullanımını özendirici veya ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olmaması.

Televizyon haberciliğinde ayrımcılıkla ilgili sorunlar

Televizyon haberleri farklı sosyoekonomik ve sosyo kültürel tabakadan izleyicilerin, yaşadıkları toplumdaki ve genel olarak dünyadan haberdar olmak için yararlandıkları en temel kaynaklardan biridir. Üstelik bu kaynaktan yararlanmak zahmetsiz ve masrafsızdır. Bu tür avantajları nedeniyle televizyon haberlerinin yazılı basın veya diğer kaynaklarla

karşılaştırıldığında, bir dünya algısı biçimlendirmek ya da bu algıya katkı yapmak bakımından etki alanı daha güçlüdür. Televizyon haberciliğinde yapılan ayrımcılık çok daha geniş bir toplum nezdinde yapılmış bir hak ihlali olacağından, bu ihlalin demokratik bir toplum hayatı bakımından zarar verici sonuçları da daha güçlü ve daha yaygın biçimde açığa çıkacaktır. Bu nedenlerle televizyon yayıncılığında yer alan ayrımcılık biçimlerine karşı alınması gereken etik konum üzerine düşünürken, televizyon haberciliğine öncelikli bir ilgi göstermek kaçınılmazdır. Televizyon yayıncılığının simgesel bir yeniden üretim mecrası olarak açığa vurduğu, toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik çok tipik bazı ayrımcılık biçimleri vardır. Bunları kabaca dört başlık altında gruplandırabiliriz:

- a. **Yok saymak ya da çok sınırlı bir biçimde yer vermek:** Televizyon haberlerinin belirli toplum kesimlerini ya da belirli nitelikleri olan kişileri haber konusu olarak gözardı etmesi ve yok saymasıdır. Büyük yayın kuruluşları tarafından sürdürülen haberciliğe yönelik basit bir inceleme bile, ayrımcılığa maruz kalmak bakımından “kırılğan” bir konumları olan kişiler ve grupların haberlerden ya büsbütün dışlandıklarını ya da haberlerde çok sınırlı ve çoğu zaman ayrımcılığı sürdürecektir. Örneğin: Televizyon haberciliği, iç ve dış politika bakımından bir ülkenin problemlili bir tarihinin olduğu belirli “azınlık” gruplarının yaşadıkları sorunlara ya tamamıyla kör olan ya da çok sınırlı biçimde değinen bir haberciliktir.
- b. **Olumsuzlukların konusu yapmak:** Ayrımcılığa uğramak bakımından dezavantajlı konumları olan kişi ya da gruplar televizyon haberciliğine konu oldukları zaman da genellikle olumsuz bir etki yaratacak biçimde portrelenirler: Örneğin bu tür haberler, “travestiler Taksim’de huzursuzluk çıkarıyor;” “eşcinsel öğretmen chatleştirdiği iki gençle de ilişkiye girdi;” “asılsız soykırım iddialarını çürüten web sitesinden rahatsız olan Ermeniler, pornografik ve küfürlü e-postalarla, bu siteye çirkin bir saldırı başlattı;” “Güneydoğulu kapkaççının babası da sabıkalı çıktı” gibi giriş cümleleriyle başlayabilir ve haberin içeriği bütünüyle negatif bir imge üretme eğilimindedir.

Elbette buradaki sorun bu tür konuların haber yapılması değil, bu kişi ve grupların genellikle sadece olumsuzluklarla habere konu olmalarıdır. Başka bir deyişle, televizyon haberciliğinin başarılı ve makul eşcinsellere, travestilere, Ermenilere ya da Kürtlere ve hatta kadınlara yer verme eğiliminin düşük olmasıdır. Bu kesimleri olumsuzlayan ve suç ortamlarının birincil aktörü gibi sunan haberleri öne çıkarmak ise oldukça yaygın bir eğilimdir.

- c. **Ayrımcı nitelermelerle birlikte anmak:** Dezavantajlı grupların habere konu olma biçimlerinin, ayrımcılığa uğramalarına neden olan durumla hiç ilişkisi olmadığı halde, haberde hemen her zaman bu konunun altının çizilmesidir: “Kredi borcu yüzünden bunalıma giren Yahudi işadamı, arkadaşının iki yaşındaki kızını kaçıırıp yüklü miktarda fidye istedi;” “Türbanlı tıp öğrencisinin ÖSS sınavına, kendi yerine başkasını soktuğu açığa çıktı.” Her iki durumda da habere konu olan çocuk kaçırma ya da sınav sahtekarlığı olaylarının, altı çizilen Yahudilik ya da türbanlılık konularıyla bir ilgisi yoktur. Ancak haberlerde kullanılan dil, gerçek yaşam alanlarında ayrımcılığa maruz kalma olasılıkları daha yüksek olan Yahudiler veya türbanlılarla ilgili olumsuz bir porte üretecek veya mevcut olumsuz önyargıların pekişmesine neden olacak niteliktedir.
- d. **Nefret söylemi geliştirmek:** Nefret söylemi, daha önce ayrıntılı olarak değinildiği gibi, hem genel olarak medyada hem de özellikle televizyon haberciliğinde zaman zaman tekrarlanan etik dışı ve sorumsuz bir habercilik türüdür. Nefret söylemini kışkırtan haberler, çoğu kez, ülke gündemine ani olarak giren ve sansasyonel bir tarafı da bulunan haberlerdir. Bir anda tüm bültenlerin içeriğini oluşturan bu tür haberler, kamu gündeminde de yoğun tartışmalara ve kutuplaşmalara neden olur. Medyanın, en çok ihtiyaç duyulan bir dönemde, soğukkanlı değerlendirmeleri ve mesafeli tutumları askıya almasına yol açan nefret söyleminin linç, yağma, şiddet içeren protesto gösterileri ve kargaşa ortamıyla sonuçlanması da çoğu zaman kuvvetle muhtemeldir. Türkiye’de nefret söyleminin yol açtığı toplumsal olaylara, “Atatürk’ün Selanik’te doğduğu eve bomba atıldığı” yönündeki asılsız haberle başlayan ve başta Rumlar olmak

üzere İstanbul'daki azınlıkları hedef alan 1955'deki 6-7 Eylül olayları iyi bir örnektir. Yakın tarihimizdeki birçok başka üzücü olayda da medyada yer alan nefret söyleminin sorumluluğunun olduğu bilinmektedir. Örneğin; 2005 yılında, Mersin'de Newroz kutlamaları sırasında meydana gelen bayrak yakma olayında da, failerin, küçük yaşta, provokasyona ve kullanılmaya açık çocuklar oldukları tamamen unutulmuş, televizyon haberlerinde günlerce tekrar tekrar ve kışkırtıcı biçimde bu olayın görüntülerine yer verilmesi sonucu, ülke çapında Kürt vatandaşlara yönelik linç girişimleri yaşanmıştır. Ani ve çok acı sonuçlar yaratabilecek nefret söylemi, medya çalışanlarının etik bir sorumluluk çerçevesinde üzerinde en dikkatle düşünmeleri gereken konulardan biridir.

Değerlendirme

Medyadaki ayrımcılığın hayattaki ayrımcılıkların simgesel, dilsel yeniden üretimi olduğunu kabul etmek, bu yeniden üretimin aynı zamanda karşılıklı olarak kurucu bir boyutunun da olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Yani, medya toplum hayatındaki ayrımcılıkları yeniden ürettiği kadar, bu yeniden üretimin toplum hayatındaki ayrımcılıkları besleme ve o hayat içinde yeni ayrımlar kurma yeteneği de vardır. Benzer biçimde, "gerçek" hayatın ayrımcılıktan büsbütün arındırılması ne kadar ütopyik görünüyorsa, medya söyleminin ya da televizyonun ayrımcılıktan arındırılmasının da o kadar ütopyik olduğu söylenebilir. Aslında aynı şey "etik" için de söz konusudur. Kişilerin ve medya söyleminin etik bir tutarlılık içinde olmasını beklemenin, insanlığın genel çıkarının üstün geleceğine ve genel çıkarın aslında "çıkar gözetmeme"ye dayandığına duyulan nahif bir inançtan kaynaklandığı da eklenebilir. Bu genel çıkarın farkına varılacağını ve ötekiler aleyhine çıkar gözetmenin birgün son bulacağını ummak için tarih sayfalarından derlenen olumlu bir ipucu da yoktur. Alan Badiou'nun söylediği gibi, "insan denen hayvanın normal davranışı Spinoza'nın 'varlıkta sebat' dediği şeyle ilgili bir meseledir, yani çıkarının peşine düşmekten ya da kendini korumaktan başka bir şey değildir" (Badiou, 2003: 55). Bu anlamda, "tarafsız" ve "nesnel" haber diye bir şeyin söz konusu olamayacağını, her haberin

belirli bir taraf konumundan verildiğini, nesnellik ve doğruluğun göreceli olduğunu nasıl kabul ediyorsak; ayrımcılığın mevcut olduğunu ve belki her zaman olacağını da kabul etmek gerekir.

Ancak yine de, medya tarafsızlığı konusunda alınabilecek tutarlı bir etik konum tam da bu hakikati kabul etmekten ve bu farkındalıktan kaynaklanır: taraf olmak kaçınılmaz ise kimden yana taraf olacağımızı, etik bir zeminde kalma çabası doğrultusunda müzakere edebiliriz. Enrico Morresi'nin ifade ettiği gibi, gazetecilikte bol miktarda uyulması gereken "kod" vardır (Morresi, 2003). Öyleyse, kodların her gün yeniden ihlal edilmesini engellemenin yolu yeni kodlar eklemek olmayabilir. Bu ihlallerin toplumsal sonuçlarına ve kodların içselleştirilmelerinin önemine ilişkin farkındalık yaratmak öncelikli amaç olmalıdır. Ayrımcılık karşıtlığı ile ilgili etik tutarlılığı da burada aramak gerekir. Ayrımcılıktan kaçınmanın zorluklarını her an akılda tutmak ve bu ayrımcılığı öteki lehine dengelemeye çalışmak bu tutarlılığın en temel koşuludur. Bu koşula uyarak; az olanı, azınlık olanı ve ayrımcılığa karşı kırılgan konumları gözetmeyi amaçlayan *pozitif bir ayrımcılık*, medyada ortak bir etik davranış zemini yaratmanın ana ilkesi olabilir.

Kaynaklar

- Badiou, Alain (2003). *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis.
- Enrico Morresi (2003). *Haber Etiği: Ahlaki Gazeteciliğin Kuruluşu ve Eleştirisi*. Çev. Fırat Genç. Ankara: Dost.
- Gren, Donald P. vd. (2001). "Hate Crime: An Emerget Research Agenda." *Annual Review of Sociology* 27: 479-504.
- İnsan Hakları Gündemi Derneği, "Türkiye'de Ayrımcılık, Irkçılık ve Nefret Suçları" 14 Haziran 2005. www.rightsagenda.org/main.php?id=49.
- Pankowski, Rafal (2007). "How to Understand and Confront Hate Speech." www.unitedagainstracism.org/pages/thema03.htm.
- Werbner, Pnina (2005). "Islamophobia: Incitement to religious hatred – legislating for a new fear?" *Anthropology Today* 21(1): 5-9.